

بسم خدا

سلجوقیان

متمن توران

ترجمه:

پرویز زارع شاهمرسی

www.ketab.ir

سرشناسه	توران، عثمان، ۱۹۱۴ - ۱۹۷۷ م.
عنوان و پدیدآور	سلجوقیان/ عثمان توران : ترجمه پرویز زارع شاهمرسی.
مشخصات نشر	تبریز: اختر، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	۵۴۰ ص: مصور، نمودار، نقشه.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۵۱۷-۸۲۴-۴
وضعیت فهرست نویسی: فیبا	
یادداشت	عنوان اصلی: Selcuklular tarihi ve Turk-Islam medeniyet.
موضوع	سلجوقیان.
موضوع	Seljuks :
موضوع	سلجوقیان -- ترکیه -- تاریخ
موضوع	Seljuks -- Turkey -- History :
موضوع	ترکیه -- تمدن
موضوع	Turkey -- Civilization :
موضوع	ایران -- تاریخ -- سلجوقیان، ۴۲۹ - ۵۹۰ ق.
موضوع	Iran -- History -- Seljuks, 1037 - 1194 :
شماره آروده	زارع شاهمرسی، پرویز، ۱۳۵۰ - مترجم
رده بندی کنگره	۱۳۹۵ اس ۹ ت/ DS۲۷
رده بندی دیوید	۹۵۶/۱۰۰
شماره کتابخانه ملی	۴۴۳۳۴۴۹

نشر اختر

سلجوقیان

مؤلف: عثمان توران

مترجم: پرویز زارع شاهمرسی

ناشر: نشر اختر

چاپ اول ۱۳۹۵ • ۵۴۰ صفحه • قطع وزیری • شمارگان: ۱۲۰۰ جلد

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۷-۸۲۴-۴

مرکز فروش: تبریز- اول خیابان طالقانی، روبروی مصلی، نشر اختر

تلفن: ۰۴۱-۳۵۵۵۵۳۹۳

قیمت: ۳۲۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

۷	درباره نویسنده
۹	پیشگفتار نویسنده
۱۴	پیشگفتار مترجم
۱۷	پیرامون منابع تاریخ سلجوق
۳۹	پیرامون سلجوقی پژوهی

فصل اول

خاستگاه و سرآغاز سلجوقیان

۵۰	سلجوقیان
۵۲	خاستگاه سلجوقیان
۵۵	مسئله خزرها و مجوقیان
۵۸	زندگی و دین اوغورها
۶۲	ورود سلجوقیان به صحنه تاریخ
۶۸	کشمکش سلجوقیان با قره خانیان
۷۲	حیات سلجوقیان در ماوراءالنهر
۷۷	روابط با قره خانیان و غزنویان
۸۱	پیکار با علی تکین و کوچ به خوارزم
۸۴	کوچ به خراسان و خودمختاری
۸۷	قدرت گیری سلجوقیان ۱۰۳۸م

فصل دوم

دوره برپایی امپراتوری سلجوقی

۹۱	پیروزی دندانقان در ۱۰۴۰م
۹۴	ساختار و ماهیت دولت سلجوقی
۹۸	فتوحات جدید و گسترش دولت
۱۰۰	انتقال پایتخت به ری
۱۰۲	سلاطین سلجوقی و دلایل فتح آناطولی
۱۰۷	مهاجرت عمومی ترک
۱۱۰	نخستین غزاها در آناطولی
۱۱۳	پیروزی حسن قلعه
۱۱۶	قرارداد صلح سلجوقی - بیزانس

۱۱۸	فعالیت مرکز گرایانه طغرل بیگ
۱۲۰	چاغری بیگ و اینانچ یابغو
۱۲۲	سفر طغرل بیگ به آناتولی
۱۲۵	سلطنت سلجوقی و خلافت اسلامی
۱۲۸	تحریک شیعیان و اعلام طغرل بیگ به عنوان سلطان عالم
۱۳۰	عصیانهای شاهزادگان
۱۳۳	نجات بغداد و عصیان قوتالمیش
۱۳۷	ازدواج با دختر خلیفه و روزهای پایانی طغرل بیگ

فصل سوم

اوج گیری امپراتوری سلجوقی

۱۳۹	جنگ قدرت میان آلپ ارسلان و قوتالمیش
۱۴۳	غزاهای آناتولی تا آلپ ارسلان
۱۴۸	سفرهای آلپ ارسلان به قفقاز و آناتولی
۱۵۲	تعیین شاهزادگان و سایر ترک تان
۱۵۶	گسترش ایلغارهای آناتولی
۱۵۹	دومین سفر آلپ ارسلان به قفقاز
۱۶۲	گسترش اقتدار سلجوقی
۱۶۴	غزاهای آناتولی و مقابله بیزانس
۱۶۶	سفر آلپ ارسلان به آناتولی و سوریه
۱۷۰	مسئله اثل باسان و یاقویان
۱۷۴	آلپ ارسلان و امپراتور بیزانس
۱۷۷	جنگ ملازگرد
۱۸۹	سفر آلپ ارسلان به ترکستان و مرگ او
۱۹۳	شخصیت تاریخی و تأثیر آلپ ارسلان

فصل چهارم

دوره عظمت سلجوقیان

۱۹۸	سلطنت ملکشاه، حوادث داخلی و خارجی
۲۰۱	سفر قفقاز، مسائل آناتولی و سوریه
۲۰۴	الحاق دیاربکر و انقراض مروانیان
۲۰۷	سفرهای ملکشاه به خراسان و انطاکیه
۲۰۹	تاجگذاری ملکشاه و جشن خلیفه
۲۱۲	سفر ملکشاه به ترکستان و قدرت تشکیلات ملی

۲۱۶	دعوی جهانشاهی ملکشاه
۲۱۸	بحران میان ملکشاه و نظام الملک
۲۲۴	شخصیت ملکشاه

فصل پنجم

دوره رکود و انحطاط سلجوقیان

۲۲۷	پیدایش بحرانهای داخلی و خارجی در دولت سلجوقی
۲۳۲	کشمکش برکیارق و محمد تپر
۲۳۴	سلطان محمد، صلیبیان و گرجیان
۲۳۸	سلطان سنجر و احیاء شکوه سلجوقی
۲۴۱	سلطنت سنجر
۲۴۵	استیلای قاراختاب و سلطان سنجر
۲۴۷	یک ایلغار جدید از وزیر
۲۵۳	سلاجقه عراق، دوره درپاش
۲۵۷	وابسین سلاطین و خلفاء
۲۶۱	پیشروی کوچروان به سوی آناتولی
۲۶۴	سلاجقه کرمان
۲۶۶	سلاجقه شام

فصل ششم سلاجقه روم

۲۶۹	جایگیری ترکان در آناتولی
۲۷۳	برپایی دولت سلاجقه روم
۲۷۸	ترکیه پس از سلیمان شاه
۲۸۱	دوره بحرانی و عقب نشینی ترکان به آناتولی مرکزی
۲۸۵	دوره اقتدار سلاجقه روم
۲۹۱	آغاز انحطاط و استیلای مغول
۲۹۴	ترکی شدن آناتولی و ایلغار مغول

فصل هفتم

تمدن اسلامی در دوره سلجوقیان

۲۹۹	شخصیت و بنیان سیاسی دولت
۳۰۲	تشکیلات نظامی و اداری
۳۰۵	نقش سیاسی اتابکان و خواتین
۳۰۷	ادیان و مذاهب در دوره سلجوقی

۳۱۰	سلجوقیان و باطنیان
۳۱۵	سلجوقیان و غیر مسلمانان
۳۱۹	حمایت از علم و آزادی اندیشه در دوره سلجوقیان
۳۲۵	اعتلاء و گسترش علم و فرهنگ
۳۳۶	توسعه اقتصادی و اجتماعی
۳۴۷	سلاجقه روم و مردم مسلمان و مسیحی
۳۵۵	دولت سلجوقی و تکامل اقتصادی ترکیه
۳۶۱	تولید، صادرات و انباشت ثروت
۳۷۷	اصول جدید و تکامل در اقتصاد پولی
۳۸۷	هنر و زیبا در دوره سلجوقیان

(ب) معماری

ب، نقاشی و مجسمه سازی

ج) موسیقی

فصل هشتم

اعتلاء و انحطاط تمدن اسلامی

۴۱۰	دیدگاه متفکران اسلامی - درباره سلجوقیان
۴۲۲	زبان و ادبیات ترکی در زمان سلجوقیان
۴۳۴	سلجوقیان و تولد تمدن اروپا
۴۴۸	بحران سیاسی و تمدن ترکی - اسلامی
۴۶۰	وضعیت قومی ترکستان
۴۷۵	موقعیت ترکان در تمدن اسلام پیش از سلجوقیان
۴۸۵	مسئله انحطاط تمدن اسلامی
۴۹۵	ایلغار مغول و فروپاشی تمدن ترکی - اسلامی
۵۲۰	فهرست منابع و مأخذ
۵۳۰	تصاویر
۵۳۶	فهرست اعلام

پیشگفتار نویسنده

ترکان از ادوار باستان تا اواخر ادوار میانه، کوچها و چیرگیهای زیادی از آسیای داخلی تا شرق دور، هندوستان، اروپای مرکزی، بالکان و شرق نزدیک انجام داده، در کشورهای مختلف دولتها و امپراتوریهای گوناگون و جایگاههای گذرا و ماندگاری برپا کرده‌اند. گسترش ترکان در جهان و قدرت گیری آنها را می‌توان به ۴ دوره تقسیم کرد: حقیقتاً خاقانات گون (هیونگ نو، هون) و گوی ترک قبل از اسلام و سلطنتهای سلجوقی و عثمانی بعد از اسلام این ۴ دوره را تشکیل می‌دهد.

دو دوره اول، نیرو و خاستگاه مردم ترک را در آسیای مرکزی ظاهر کرده و نقش مهمی در تاریخ جهان بازی کرد ولی تأثیر این دوران در خارج از ترکستان، به اعماق اعصار فرو رفته و به تدریج آثارش از میان می‌رود. در مقابل ادوار سلجوقی و عثمانی با آمیزش اندیشه و تمدن اسلام ترک، سهمیتی استثنایی کسب می‌کند و تأثیرات ملی و جهانی آن به عنوان تمثالهای حیات و قدرت ترک در تاریخ ترک و جهان، تا روزگار ما ادامه می‌یابد.

برای فهم این تفاوت و استعاره بزرگ، کافی است به نقشی بیندیشیم که امپراتوریهای سلجوقی و عثمانی، در سرنوشت اقوام ترک و مملکتان بازی کردند و تمدن اسلامی را نجات داده، اعتلاء بخشیده و تداوم دادند^۱ یا که شدد شرق نزدیک، آناتولی و بالکان، علل نوزایی تمدن اروپا و سرانجام چیرگی بر سواحل مدیترانه و تشکیل محور سیاست جهانی را پیش چشم آوریم.^۲

بجاست تا برای تعیین ویژگیها و تفاوتهای میان ادوار پیسین و یسین و نمایش قدرتی که از ترکیب عناصر اسلامی و ترکی ایجاد شده، مسائلی چون کوچی ترکان در دو دوره نخست را از آسیای مرکزی تا دریای خزر، شمال دریای سیاه، بالکان و اروپای مرکزی، جایگیری اقوام ترک در این سرزمینها، باقی ماندن تنها یک خاطره تاریخی در اندیشه آنها به یاد آورده و بیندیشیم که آنها در دو دوره بعدی قدرت و تأثیر بزرگ خود را در طول قرن‌ها

۱. توضیح مترجم: البته در تحلیل نقش سلجوقیان در تمدن اسلامی نباید از حمایت آنان از جریانهای فشری و عقاید مخالف و همچنین فلاسفه و جمود فکری در این دوره غافل شد.

۲. مرحوم محمد اینانج با تکرار مداوم سه سلاله بزرگ آل رسول، آل سلجوق و آل عثمان در تاریخ اسلام یک حقیقت را بیان کرده است.

حفظ کرده و تا زمان ما رسانده‌اند.

بدین صورت که در زمان کوچ اوغوزهای مسلمان تحت اداره سلجوقیان به کشورهای اسلامی و آناتولی از جنوب، پتچنک ها، اوز (اوغوز) ها و قپچاقهای (کومان) شمنی نیز از راه شمال به بالکان نزدیک می‌شدند. در این دو مهاجرت که از اضطراب یکسانی نشأت گرفته بود، خاندان نخست آغازگر دوره و حیات نوین و عامل فهم و وحدت ملی شد ولی دومی از این عناصر معنوی محروم مانده و محکوم شد تا بی‌تأثیر و فانی باشد.

آنان توسط همدیگر و یا همسایگان مسیحی خود مستحیل شده و به تاریخ پیوستند. همچنانکه برپایی دولت اردوی زرین نیز در سایه مسلمان شدن قپچاقها صورت گرفته بود، عنصر ترک در کریمه، غازان و ایتیل - اورال نیز به همین صورت رخ داده بود. در اینجا می‌توانیم این نکته را نیز در نظر بگیریم که امکانات ژئوپلیتیک موجود در راه جنوب و آناتولی در سال ۱۰۰۰ د. خ.

این کتاب به نام «Selcuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti» (تاریخ سلجوقیان و تمدن ترک - اسلام) به آن داده‌ایم، دوره سوم از این ادوار را دربر می‌گیرد. البته این اثر نه حکایتی از این دوره را که است و نه تاریخی بنیادین که جنبه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن را دربر گیرد. در واقع تنها می‌کوشیم تا برخی صفحات مهم این دوران را روشن کرده و برخی مسائل بزرگ را با پژوهشها و نظرات جدید تبیین نماییم. در ارتباط با همین ویژگی، نگرستن به این کتاب به عنوان درآمدی بر تاریخ سلجوقیان ممکن است.

ادوار پیدایش، برپایی و اعتلاء سلجوقیان، با توجه به حجم کتاب و اهمیت مسائل، عمومی‌ترین خطوط ادوار مؤخر به صورت مفصل‌تر بیان شده است. شلاً اگرچه دوره سلطان سنجر دارای اهمیت فراوانی است ولی تنها برخی صفحات مهم را به صورت بسیار کوتاه بیان شده چرا که این دوره از نظر سیاسی بررسی شده و تأثیرات مؤخر این دوره به نسبت دوره‌های قبل آن به درجه دوم تنزل یافته است. در مقابل از آنجا که دوره سلطان سنجر اهمیت بزرگی در تاریخ تمدن دارد، جذاب‌تر است.

از آنجا که کوچ بزرگ ترکان عامل برپایی امپراتوری سلجوقی و ترک شدن آناتولی بوده و علت و نتایج این کوچ و ترکی شدن تا به امروز در تاریکی مانده، بررسی نشده و

حتی نظرات نادرستی درباره آن ارائه شده است، در این اثر بطور مفصل به این جریان انسانی پرداخته شده و بخشهای متنوع درباره آن صورت گرفته است. همراه با این تفصیلات آن به کتابی بنام «بویوک تورک مهاجرتی و آنادولونون تورکلشمه سی» (کوچ بزرگ ترک و ترکی شدن آناتولی) سپرده‌ایم که اکنون در حال آماده سازی آن هستیم.

تاریخ سلاجقه روم نیز اگرچه اهمیت فراوان دارد ولی در اینجا به همان میزان مختصر نوشته شده است. همچنانکه علت این کار مقالات و آثار دیگرمان است که درباره این دوران در سایه مانده در دایره‌المعارف اسلام منتشر کرده‌ایم و تفصیلات آن را در آثاری ارائه خواهیم کرد که به نام «اورتاچاغ تورکیه اقتصادی تاریخی» (تاریخ اقتصادی ترکیه در دوران میانه) منتشر خواهد شد. بخش «اورتاچاغلاردا آنادولو» (آناتولی در ادوار میانه) که در جلد History of Islam کمبریج در حال چاپ است. عبارت از شکل اندکی تعدیل یافته این مطلب است.

دوره‌ای که با سلجوقیان آغاز شده در قدرت اقوام تمدن اسلامی و تاریخ جهان اهمیتی استثنایی کسب کرده و ضروری می‌سازد که بحث کافی و مکمل بر این خصوصیت توقف نماییم و شاخصهای نوظهور تمدن ترک اسلام را معین کنیم. در حقیقت ترکها از نظر ترتیب زمانی، اسلام را پس از عربها و ایرانیان پذیرفته‌اند و خدمات بزرگ به این تمدن در دوره سلجوقیان انجام شده است.

ترکها که دین و تمدن اسلام را توسط ایرانیان از دست برداشته بودند هر چقدر که پیش از زمان سلجوقیان و در زمان آنها تحت تأثیر فرهنگ ایرانی قرار گرفته بودند، به همان میزان نیز به اعتلای این فرهنگ و ادبیات خدمت کردند و سرانجام آینه فرهنگ خود را نیز به جهان اسلام آورده‌اند.

اعراب و ایرانیان همچنین به تمدن ترک - اسلام که در دوره سلجوقیان در بالندگی داشت، خدمتی در سطح درجه اول رساندند ولی همراه با این لزوم نهادن اسمی بر این صفحه از تمدن را با اشتراک عالمان ترک نشان داده و در سایه همین نیز پیوند و حیاتی نو به کسب کرده است. اکنون پیش از طرح توسعه تمدن اسلام و عوامل آن، تاریخ و اهمیت سلجوقیان قابل فهم نیست. این در حالی است که از قدیم هم نقص پژوهشها و هم علل تفهیمی، موجب گسترش برخی نظرات نادرست میان عالمان اروپا، درباره نقش ترکان و بویژه سلجوقیان نه

در اعتلای تمدن اسلام بلکه در انحطاط آن شده است.

امروزه این افکار منفی که پشتوانه علمی ندارند، از اعتبار افتاده‌اند ولی هنوز هم عدم کفایت پژوهشهای تاریخ ترک - اسلام، امکان فهم نقش سلجوقیان در تاریخ تمدن را نداده است. همچنانکه هنری پیرن یکی از مورخان قهار اروپای قرون وسطی از آنجا که فاقد یک بینش بیطرفانه و مثبت می‌باشد، خلف ضعیفتر او یعنی ژ. پیرن نیز این نظر را در تاریخ عمومی خود آورده که سلجوقیان عامل انحطاط تمدن اسلام بوده‌اند. موقعیت ضعیف کشورمان از نظر فرهنگی نیز موجب ترجمه این کتاب به زبان ترکی شده است.

این ویژگیها بر اهمیت دوره سلجوقیان از نظر تاریخ تمدن افزوده و ما را وادار کرده تا بر روی مسائل علمی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی آن دوران مکتب کنیم. پیوستن ترکان به عربها و فارس در اندک به برپایی تمدن اسلام قبل از سلجوقیان نیز در ارتباط با همین مسئله بود. این ارتباط را به دارا بودن نظری درباره موقعیت ترکان در برپایی تمدن اسلام و وضعیت باستانی تاریخ پاکستان سوق می‌دهد. اختصاص دو بحث کوتاه به این موضوعات و نگرشی کوتاه به آن تیر بدین علت است.

یکی از تأثیرات سلجوقیان در تاریخ جهان به آن توجه نشده، تأثیر آن در عاملیت تمدن اسلام در نوزایی تمدن اروپا پس از جنگهای صلیبی است. اگرچه در غرب تعدادی پژوهش درباره نقش اساسی اسلام در گسترش اروپای قرون وسطی به روشنایی انجام شده ولی خدمات و تأثیرات سلجوقیان در انتقال تمدن بزرگ، نوعی درک نشده و مجهول ماندن تاریخ سلجوق، موجودیت چنین مسئله‌ای را وارد بحث کرده است. بدین علت نیز این مسئله با دیدگاه و مدارک جدید مطرح شده است.

اگرچه مواجهه امپراتوری بزرگ سلجوقی با بحرانهای سیاسی، انعکاس خود را در علم و فلسفه نیز یافته ولی تأثیری جدی بر انحطاط تمدن اسلام نداشته است. در این خصوص نیز بحثی مطرح شده است. امروزه نظرات نادرست قدیمی درباره عامل انحطاط تمدن اسلامی در حال طرح هستند ولی بازهم عوامل اصلی این انحطاط مطرح نشده و پژوهشهای اروپایی نیز به نتایج اضافی و عوامل درجه دوم پرداخته‌اند. در این ارتباط نیز روی عامل اصلی انحطاط یعنی استیلای مغول و نتایج آن مکتب شده و مسئله در هر حال شکل فعلی خود را یافته است. بدین ترتیب این اثر در ارتباط با مسائل موضوع بحث و ویژگیهای آن و شامل

نظرات جدید در حال انتشار یافته و به دقت نظر اشخاص علمی تقدیم شده است. در اصل این کتاب به عنوان خلاصه‌ای از یک کتاب ۵ جلدی تاریخ سلجوقی است که یکی از آنها به موضوع قبل از اسلام تا دوره عثمانیان اختصاص دارد. خوانندگان این کتاب فوراً با نقص بیان و حتی نارساییهای در واژگان روبرو خواهند شد، در برخی جاها احساس خواهند کرد که توضیحات بحد کافی و آسان بیان نشده است، در بیان و شرح منابع (Transcription) به برخی نقصها برخورد خواهند کرد و خواهند پرسید که چرا مستندات (Pieces de justification) مربوط به منابع مسائل و موضوعات مهم ارائه نشده است. با بیان این مطلب که این اثر در اصل به عنوان مآخذ سلجوقیان در دایره المعارف اسلام آماده شده و با این هدف نوشته شده، پاسخ برخی از این پرسشها را داده و دلایل برخی از ویژگیها را پیش رو می‌گذاریم.

این اثر کتابی مستقل است که بنا به برخی اختلافات در دایره المعارف اسلام چاپ نشده و اکنون منتشر می‌شود. در واقع بخشهای سیاسی این اثر (صفحات ۲۷ تا ۲۱۶) همان متنی است که به دایره المعارف اسلام اضافه شده فقط در اینجا منابع بجای اینکه در لابلای سطور باشند، در پایین صفحه ذکر شده است. بخش تاریخی تمدن اثر (صفحات ۲۱۶ تا ۲۸۷) نیز تغییرات اساسی یافته، گسترش یافته و به شکل امروزی مطرح شده است. کتابشناسی پایان مقاله نیز مقداری گسترش یافته و در فصل منابع آمده است.

این اثر را با هدف تقدیس روح والای غازی در سالان به مناسبت نهضتین سالگرد پیروزی ملازگرد به عنوان سرآغاز بنای وطن ترک و همچنین گرامیداشت ارواح همزمان شهید او در این نبرد، به آنان تقدیم کرده و امیدوارم که این اثر را سلجوقیان تا این سالگرد منتشر شوند. سپس خود را از جناب «تونجر گولن سوی» که کار تحقیق و فهرست نویسی را انجام داد و همکارانم در هیئت مدیره انستیتوی پژوهش فرهنگ ترک در چاپ کتاب یاری رساندند، اعلام می‌کنم. بر خود فرض می‌دانم از همسر عزیزم سالتین توران سپاسگذار باشم که در این اثر نیز همچون پژوهشهای دیگرم، به من یاری رساند. البته رات ذکر شده در اثر بر طبق دایره المعارف اسلام انجام شده است.

عثمان توران

باخچالی انولر، آنکارا.